

Toespraak Dodenherdenking 4 mei, Amersfoort.

Geachte aanwezigen,

De grond waarop u staat, is gewonde grond. Duizenden mensen zijn op deze plek opgesloten, ontmenselijkt, apart gezet. Vandaag denken wij aan hen als wij de ene voet voor de andere zetten. Zij liepen in een mars richting treinen die hen niet terugbrachten. Zij liepen over de schietbaan van 350 meter lang, die zij zelf moesten uitgraven. Zij liepen tot zij neervielen.

Wij lopen hier in vrijheid. Wij dragen warme jassen. Maar we delen dezelfde grond. Dezelfde bomen buigen zich over ons heen.

Als wij denken aan hen, denken wij ook aan die twee woorden: *nie wieder*. Nooit meer.

Want de wereld waarin wij leven, de aarde die wij dagelijks bewandelen, kent zoveel gewonde gronden. Kapotte steden in Oekraïne, diepe kraters in Gaza, volgestapelde begraafplaatsen in Iran, straten in de VS waarin immigranten worden opgejaagd. Onze eigen pleinen waar woorden van haat klinken, woorden die mensen apart zetten.

Het afgelopen jaar leefde ik te midden van verhalen uit de Tweede Wereldoorlog. Ik zat wekenlang in archieven voor het boek dat ik schrijf over de verzetsvrouwen rond de illegale krant *Trouw*. Ik sprak veel nabestaanden. In brieven en getuigenissen zag ik hoe de oorlog mensen heen en weer slingerde tussen moed en angst.

Een van die mensen was *Trouw*-verspreider Arie van Hoek. Zijn schuilnaam was Jacob. Hij was een student van 24 toen hij in Kamp Amersfoort terecht kwam. Gepakt op Utrecht Centraal, waar de kogels rond zijn oren vlogen. Ik vond zijn brieven terug in het archief. Ik las ze een voor een op mijn zolderkamer in het Soesterkwartier, maar een paar kilometer verwijderd van de plek waar hij gevangen zat.

Juist de details in zijn brieven raakten mij. Hoe hij schrijft over de poedelnaakte luizencontrole. Over de clandestiene kerkdiensten in het kamp, waar hij kracht uit putte. Het feit dat hij elke week zijn baard bleef scheren, ook al had hij alleen een heel bot mesje. Tot bloedens aan toe probeerde hij een waardig, gladgeschoren mens te blijven.

De spanning van een naderend transport brak hem op, blijkt uit zijn brieven. Hij voelde zich 'hopeloos alleen'. Aan zijn verzetsvrienden schreef hij: 'Kon ik maar helpen, maar ik kan het niet. Ik zit tussen het prikkeldraad. Maar die angst, die angstige afwachtende en afmattende spanning, ik kan er niet tegenop!'

In het archief zit ook zijn allerlaatste brief.

Die besluit met: 'Het aller-allerbeste en Gods vertroosting en zegen. Een zoen van Jacob'.

Arie van Hoek werd naar Duitsland afgevoerd en vermoord in een buitenkamp van Neuengamme. Zijn verhaal is een van de vele verhalen die de aarde onder uw voeten in zich draagt.

Terwijl deze oude papieren het afgelopen jaar door mijn handen gingen, leken geweld en oorlog in de buitenwereld de overhand te krijgen. Ik voelde me machteloos. De flessen water en blikgroenten in mijn kelder groeiden uit tot stille getuigen.

Stille getuigen van een wereld die vergeten lijkt dat wapens nooit een oplossing zijn.

Dat ieder mensenleven evenveel waard is.

Ik vroeg mij af: heeft het wel zin om de verhalen van dappere vrouwen en mannen in het verzet uit de vergetelheid te halen, als een urgenter vraag is: wat betekent verzet nu?

Ik moest denken aan wat de honderdjarige zuster Tonny van Gils tegen mij zei, toen ik haar enkele weken voor haar dood interviewde in een kamertje in het verpleeghuis van Heeswijk. Haar broer, ook een *Trouw*-verzetsman, werd in 1944 gefusilleerd door de nazi's, samen met 22 andere verspreiders van de illegale krant.

Als non moest Tonny haar leven lang zwijgen, bidden en zingen. Ze vertelde dat een tekst uit de Bijbel haar op de been hield: 'De plaats waar je staat is heilige grond.' Overal waar ze kwam werd ze geroepen om een licht te zijn voor anderen. Dat geloofde ze. Dat gaf ze een eeuw lang op iedere plek opnieuw vorm.

Zelfs in het verpleeghuis kreeg ze dat voor elkaar. Oud als ze was, ging ze regelmatig bij de grote legpuzzel zitten die in de beeldengang van het katholieke tehuis stond. Menig oudere kwam dan even met haar puzzelen. En Tonny van Gils, die luisterde. Urenlang. Naar hun

verhalen over vroegere levens, vroegere fouten, naar hun angsten en verlangens.

De gang, waar het rook naar schoonmaakazijn, was nu haar heilige grond.

Het was een lijn die ik ook begon te zien in de verhalen van vrouwelijke verzetsstrijders. Hun verzet begon niet groots en meeslepend. Het begon op de plaats waar zij al waren. Er kwam simpelweg iemand het erf op fietsen die zei: kan je dit pakket wegbrengen? Kan je onderdak geven aan deze vluchtelingen?

Hun grote gemene deler was niet hun hoogstaande morele kompas. Niet hun karakter. Niet hun strijd lust. Het was simpelweg dat ze 'ja' zeiden op een vraag om hulp. En daarna bleven helpen. Deze vrouwen maakten hun huizen tot heilige grond. Zij gebruikten hiervoor hun eigen talenten. Van koken in de Hongerwinter tot gastvrijheid, organisatiekracht, durf, schrijftalent en toegewijde zorg.

Hun verzet was van groot belang, maar bleef verborgen achter voordeuren en mocht volgens de geschiedschrijvers van dit land lang geen verzet heten. Het was niet luidruchtig. Er kwamen geen wapens bij kijken. Het was vooral: medemenselijk. Ik realiseerde mij dat juist kleine verhalen van vroeger antwoorden kunnen geven op grote vragen van vandaag.

De Catalaanse filosoof Josep Maria Esquirol zegt dit over verzet: 'Alle vormen van verzet, ook tegen de actualiteit, hebben iets van hoop in zich, hoop van een ogenschijnlijk bekende dan wel amper te duiden aard. In elk geval is er sprake van verzet, en wel in de hoop dat het niet tevergeefs zal zijn.'

Een van de simpele, maar diepe gedachten uit zijn boek *Intiem verzet* is dat de kern van verzet opoffering is. 'Wat zou ik gedaan hebben?', is de vraag die we onszelf dikwijls stellen als we de Tweede Wereldoorlog herdenken. Maar die vraag zet uiteindelijk onszelf centraal: hoe goed of fout wij zijn. Veel wezenlijker is de vraag: 'Hoeveel zou ik echt voor een ander overhebben?'

De grond waarop u vandaag staat, is gewonde grond.

Emmers met tranen liggen in deze aarde opgeslagen.

Dat realiseren we ons, als we lopen richting het Rusthof. Dat motiveert ons hopelijk om op de plekken waar wij komen, liefde en licht brengen. Laten we plaatsen creëren waar de wapens zwijgen, te beginnen bij ons eigen hart. Plaatsen waar niemand bang hoeft te zijn om te struikelen, omdat we elkaar opvangen. Dan staan we op heilige grond.

Ik dank u allen voor uw aandacht.